

М. У. Смяховіч

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

МАТЭРЫЯЛІЗАЦЫЯ ДАСЯГНЕННЯЎ АГРАРНАЙ НАВУКІ САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ Ў ВЫТВОРЧАСЦЬ: ШЛЯХІ І МЕХАНІЗМЫ (1955–1985 гг.)

Анацыя. У перыяд з 1955 па 1985 гг. развіццё сельскай гаспадаркі Савецкай Беларусі знаходзілася ў моцнай залежнасці ад вырашэння пытання матэрыялізацыі дасягненняў аграрнай навукі ў вытворчасць. Сутнасць праблемы каранілася ў неабходнасці забяспечыць трывалую сувязь паміж навукова-даследчымі інстытутамі (далей НДІ) аграрнага профілю і калгасна-саўгаснай вытворчасцю. На працягу даследуемага перыяду назіралася эвалюцыя шляхоў і механізмаў матэрыялізацыі дасягненняў аграрнай навукі ў вытворчасць. У 1955 г. быў створаны дырэктыўны механізм, галоўным звяном якога з’яўляўся бюракратычны апарат сістэмы дзяржаўнага ўпраўлення сельскай гаспадаркай. Аднак чыноўнікі мала клапаціліся аб укараненні навуковых дасягненняў у вытворчасць і належным чынам гэты механізм не працаваў. У 1963 г. у мэтах вырашэння праблемы агульнасаюзнае і рэспубліканскае кіраўніцтва паспрабавала стварыць эканамічны гаспадарчы механізм, але гэтая ідэя не атрымала станоўчага вырашэння. У выніку ў 1965 г. быў мадэрнізаваны і пачаў функцыянаваць прымусовы гаспадарчы механізм, галоўным звяном якога сталі навукова-даследчыя інстытуты, кадры аграрнай навукі.

Ключавыя словы: Савецкая Беларусь, сельская гаспадарка, аграрная навука, навуковыя дасягненні, укараненне, прымусовы гаспадарчы механізм.

Для цытавання. Смяховіч, М. У. Матэрыялізацыя дасягненняў аграрнай навукі Савецкай Беларусі ў вытворчасць: шляхі і механізмы (1955–1985 гг.) / М. У. Смяховіч // Сельское хозяйство Беларуси сквозь призму научных исследований (XIX – начало XXI в.) : докл. Междунар. науч. конф., Минск, 23 сент. 2021 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Белорус. с.-х. б-ка им. И. С. Лупиновича, Ин-т истории ; редкол.: Ю. О. Каракулько (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2021. – С. 50–58.

Н. В. Смахович

Институт истории Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

МАТЕРИАЛИЗАЦИЯ ДОСТИЖЕНИЙ АГРАРНОЙ НАУКИ СОВЕТСКОЙ БЕЛАРУСИ В ПРОИЗВОДСТВО: ПУТИ И МЕХАНИЗМЫ (1955–1985 гг.)

Аннотация. В период с 1955 по 1985 гг. развитие сельского хозяйства Советской Беларуси находилось в сильной зависимости от решения вопроса материализации достижений аграрной науки в производство. Суть проблемы коренилась в необходимости обеспечить прочную связь между научно-исследовательскими институтами (далее НИИ) аграрного профиля с колхозно-совхозным производством. На протяжении исследуемого периода наблюдалась эволюция направлений и механизмов материализации достижений аграрной науки в производство. В 1955 г. был создан директивный механизм, главным звеном которого являлся бюрократический аппарат системы государственного управления сельским хозяйством. Однако чиновники мало заботились о внедрении научных достижений в производство и надждежащим образом этот механизм не работал. В 1963 г. в целях решения проблемы общесоюзное и республиканское руководство попытались создать экономический хозяйственный механизм, однако эта идея не получила положительного решения. В результате в 1965 г. был модернизирован и начал функционировать принудительный хозяйственный механизм, главным звеном которого стали научно-исследовательские институты, кадры аграрной науки.

Ключавыя словы: Советская Беларусь, сельское хозяйство, аграрная наука, научные достижения, внедрение, принудительный хозяйственный механизм.

Nikalay V. Smekhovich

*The Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

MATERIALIZATION OF THE ACHIEVEMENTS OF AGRICULTURAL SCIENCE IN SOVIET BELARUS INTO PRODUCTION: DIRECTIONS AND MECHANISMS (1955-1985)

Abstract. From 1955 to 1985, the development of agriculture in Soviet Belarus depended to a great extent on the solution of the problem of materialization of the achievements of agricultural science into production. The essence of the problem stemmed from the need to provide strong connection between agrarian research institutes (hereinafter referred to as the RI) and state farm production. During the studied period the evolution of directions and mechanisms of materialization of agrarian science achievements in production was observed. In 1955, a directive mechanism was created, the main element of which was the bureaucratic apparatus of the state agricultural management system. However, the officials did not pay much attention to the implementation of scientific achievements in production, and this mechanism did not work properly. To solve the problem, the all-union and republican leadership attempted to create an economic mechanism in 1963, but this idea did not

succeed. As a result, in 1965 the forced economic mechanism was modernized and began to function, the main element of which were RI, agricultural science personnel.

Keywords: Soviet Belarus, agriculture, agricultural science, scientific achievements, implementation, forced economic mechanism.

For citation. Smekhovich N. V. Materialization of the achievements of agricultural science in Soviet Belarus into production: directions and mechanisms (1955-1985). Agriculture of Belarus through the prism of scientific research (XIX – early XXI century): proceedings of the International scientific conference, Minsk, September 23, 2021. Minsk, 2021, pp. 50–58 (in Belarusian).

У даследуемы перыяд савецкая эканоміка грунтавалася на сістэме планава-дырэктыўнага ўпраўлення вытворчасцю. Асноўным інструментам вырашэння палітычных, сацыяльна-эканамічных і іншых праблем з'яўляліся партыйна-ўрадавыя пастановы. У 1955 г. ЦК КПСС прыняў пастанову аб паляпшэнні справы ўкаранення ў народную гаспадарку дасягненняў айчынай і замежнай навукі і тэхнікі. У ёй канстатавалася, што арганізацыя справы па прапагандзе і ўкараненні навуковых і тэхнічных дасягненняў у народную гаспадарку «пастаўлена недавальняюча» [1, с. 221–225]. У мэтах выпраўлення становішча пастанова прадугледжвала стварэнне пэўнага **дырэктыўнага механізму прапаганды і ўкаранення дасягненняў навукі ў вытворчасць**. Яго асноўным звяном і рухальнай сілай стаў наваўтвораны Дзяржаўны камітэт Савета Міністраў СССР па новай тэхніцы (Дзяржтэхніка СССР), які павінен быў забеспячваць выкарыстанне ва ўсіх галінах эканомікі, у тым ліку і сельскай гаспадарцы важнейшых вынаходніцтваў і адкрыццяў. У іншых міністэрствах ствараліся тэхнічныя саветы і тэхнічныя аддзелы, якія павінны былі вырашаць пытанні ўмацавання матэрыяльна-тэхнічнай базы НДІ, падводзіць гадавыя вынікі іх працы [1, с. 221–225]. У Мінсельгасе БССР таксама былі створаны адпаведныя саветы і аддзелы, яны пачалі працаваць у абласных і раённых упраўленнях сельскай гаспадаркі. Такім чынам, паводле майскай 1955 г. пастановы *галоўным звяном дырэктыўнага механізму ўкаранення дасягненняў навукі і тэхнікі ў вытворчасць з'яўляўся бюракратычны апарат сістэмы дзяржаўнага ўпраўлення сельскай гаспадаркай*.

У пастанове ад 20 мая 1960 г. агульнасаюзнае кіраўніцтва канстатавала, што ў СССР за 1957–1959 гг «было выдана аўтарскіх пасведчанняў на 26400 вынаходніцтваў, а ўкаранёна ў вытворчасць за гэты перыяд усяго толькі 4650 вынаходніцтваў» [2, с. 670]. Гэты факт паказваў, што механізм, які быў створана ў маі 1955 г., належным чынам не працаваў. Каб выправіць становішча кіраўнік ЦК КПСС М. Хрушчоў прапанаваў укараненне інавацыйных распрацовак, рацыяналізатарскіх прапаноў уключаць у планы развіцця народнай гаспадаркі саюзных рэспублік. Праўленнем калгасаў было рэкамендавана ў сваіх планах прадугледжваць сродкі на ўтрыманне спецыялістаў для «аказання дапамогі вынаходнікам і рацыяналізатарам» [2, с. 672]. Пасля гэтага пачалася апрабацыя ўдасканаленага механізму ўкаранення дасягненняў аграрнай навукі ў вытворчасць. У мэтах кантролю за справай ЦК КПБ накіраваў ва ўсе вобласці правяральныя камісіі. У справах гэтах камісій канстатавалася, што ў рэспубліцы кожная вобласць, раён, гаспадарка самастойна вызначалі, якім чынам і якія вынікі навуковых даследаванняў неабходна ўкараняць у вытворчасць. Найбольш шырокае распаўсюджванне атрымала ўкараненне навуковых дасягненняў у галіне штучнага асемяннення свойскай жывёлы, барацьбы са шкоднікамі і пустазеллем, барацьбы з захворваннямі буйной рагатай жывёлы. Выявіліся і істотныя недахопы. Па-першае, міністэрскія дырэктывы калгаснаму кіраўніцтву па ўкараненні навуковых распрацовак у гаспадарчую практыку не стасаваліся з жорсткім падыходам да выканання зацверджаных планавых заданняў. Па-другое, хрушчоўскія даручэнні аб выдзеленні фінансавых рэсурсаў на ўтрыманне спецыялістаў па ўкараненні новых навуковых распрацовак ў вытворчасць не былі прыняты пад увагу па прычыне недахопу грашовых сродкаў і невызначанасці канкрэтных функцыянальных абавязкаў такіх спецыялістаў, да прыкладу, у зімовы час. Гэтыя фактары не спрыялі паляпшэнню справы. Вострая крытыка на гэты конт прагучала з боку М. Хрушчова, які канстатаваў адарванасць навуковых даследаванняў ад практыкі і

запатрабаванасці калгаснага жыцця. «Асаблівую ўвагу мы павінны звярнуць на сельскагаспадарчую навуку... Навуковы работнік павінен не толькі ведаць дасканалы сваю справу, не толькі ўмець расказаць, але і паказаць, як рабіць. Толькі ў гэтым выпадку яго будуць паважаць як вучонага» [3, с. 71–72], – заявіў М. Хрушчоў. Заявы і парады кіраўніцтва савецкай дзяржавы з’яўляліся доказам таго, што створаны планава-дырэктыўны механізм укаранення вынікаў навуковых распрацовак у вытворчасць працаваў незадавальняюча.

Таму 5 сакавіка 1963 г., была прынята чарговая пастанова аб далейшым паліпшэнні кіраўніцтва развіццём навукі і тэхнікі ў краіне. На гэты раз справа па ўкараненні ў народную гаспадарку прагрэсіўных тэхналагічных працэсаў была ўскладзена на іншыя структуры – Дзяржаўны камітэт Савета Міністраў СССР па каардынацыі навукова-даследчых работ і Дзяржплан СССР [4, с. 401]. Паводле пастановы, змяняліся не толькі вышэйшыя ўпраўленчыя структуры, якія былі абавязаны забяспечыць больш эфектыўную сувязь навукі з вытворчасцю, змяняўся механізм укаранення дасягненняў навукі ў вытворчасць. У яго аснову былі пакладзены планы, якія складаліся навукова-даследчымі і праектна-канструктарскімі арганізацыямі, прадпрыемствамі, Акадэміяй навук СССР [4, с. 401]. Такім чынам, паводле сакавіцкай 1963 г. пастановы ***цэнтральнае месца ў працэсе ўкаранення вынікаў навуковых распрацовак у аграрную вытворчасць адводзілася навукова-даследчым установам.***

Гэтыя змены запатрабавалі распрацоўкі і ўкаранення ўжо не планава-дырэктыўнага, а пэўнага працуючага эканамічнага гаспадарчага механізму, які б матываваў калгасы і саўгасы, эканамічнымі інструментамі забяспечваў трывалую прывязку інавацый да аграрнай вытворчасці. Разлічвалася, што дапаможа пастанова ад 30 чэрвеня 1964 г. Яе навацыяй было тое, што акрамя ўключэння ў гаспадарчыя планы калгасаў і саўгасаў заданняў па ўкараненні вынікаў навуковых распрацовак, асаблівы націск быў зроблены на выдзяленне фінансавых рэсурсаў, неабодных для аплаты працы і матывацыі калгасных

спецыялістаў, якія адказвалі за арганізацыю працы па вынаходніцтву і рацыяналізацыі [5, с. 471–472]. Аднак завяршыць справу па стварэнні новага эканамічнага гаспадарчага механізму М. Хрушчову не давялося. У кастрычніку 1964 г. ён страціў свае пасады. Пасля гэтага выкананню яго даручэнняў і ініцыятыў належнай ўвагі не надавалася. У выніку пэўнага эканамічнага гаспадарчага механізму, які б забяспечваў трывалую сувязь паміж НДІ аграрнага профілю і калгасна-саўгаснай вытворчасцю створана не было.

У гэтых умовах у 1965 г. быў мадэрнізаваны і пачаў працаваць прымусовы гаспадарчы механізм, галоўным звяном якога з’яўляліся кадры аграрнай навукі, якія былі абавязаны «ехаць і ўкараняць у гаспадарках свае распрацоўкі» [6, арк. 41–42]. Сваеасаблівым «рухавіком» гэтага механізму стаў Навукова-тэхнічны савет Мінсельгаса БССР, на пасяджэннях якога прымаліся рашэнні і рэкамендацыі па ўкараненні вынікаў навуковых даследаванняў супрацоўнікаў НДІ у аграрную вытворчасць. Гэта паспрыяла манапалізацыі справы. Сапраўды, з аднаго боку Міністэрства сельскай гаспадаркі БССР выконвала функцыю заказчыка, а з другога – спажыўца навуковага прадукту. Ды і як аграрныя чыноўнікі маглі кіраваць арганізацыяй навуковага працэсу, які патрабаваў творчага падыходу? Напрацаваны на працягу 1965–1970 гг. практычны вопыт паказаў, што Міністэрства сельскай гаспадаркі БССР не змагло належным чынам арганізаваць дзейнасць працоўных калектываў сельскагаспадарчых НДІ. Такое ж становішча склалася і ў іншых саюзных рэспубліках. Таму ў рэзалюцыі, прынятай у 1971 г. XXIV з’ездам КПСС, утрымлівалася патрабаванне: «павысіць эфектыўнасць навуковых даследаванняў у галіне сельскай гаспадаркі» [7, с. 267]. У 1976 г. рашэнні XXV з’ездзе КПСС арыентавалі калектывы НДІ на павышэнне эфектыўнасці выкарыстання навуковага патэнцыялу, «узмацненне сувязі навукі з вытворчасцю» [8, с. 170]. У гэтых мэтах была падрыхтавана «Комплексная праграма навукова-тэхнічнага прагрэсу і яго сацыяльна-эканамічных наступстваў на

1976–1980 гады» [8, с. 48]. У прынятай з’ездам дырэктыве ў мэтах наладжвання больш эфектыўнай працы прымусовага гаспадарчага механізму ўтрымлівалася патрабаванне «павысіць адказнасць навуковых калектываў і іх кіраўнікоў за ўзровень і якасць даследаванняў, абгрунтаванасць прапановаемых рэкамендацый» [8, с. 213]. У галіне аграрнай навукі ставілася задача «забяспечыць далейшую распрацоўку тэорыі і метадаў генэтыкі для стварэння новых каштоўных сартоў раслін, парод жывёл і культур мікраарганізмаў», моцны націск быў зроблены на развіццё селекцыі і насенняводства, выяўдзенне новых парод свойскай жывёлы [8, с. 52].

У 1982 г. прынятыя харчовыя праграмы СССР, саюзных рэспублік арыентавалі вучоных-аграрыяў на распрацоўку і ўкараненне новых тэхналогій вытворчасці высокакасных кармоў, захоўвання сельгаспрадукцыі і інш. [9, с. 299–300]. Задача выпрацоўкі навукова абгрунтаваных рэкамендацый па далейшым удасканаленні спецыялізацыі, канцэнтрацыі і міжгаспадарчай кааперацыі вытворчасці [9, с. 299] стала адной з галоўных на дзесяцігадовы перыяд. Неабходна адзначыць, што на працягу 1970–1985 гг. кадравы патэнцыял НДІ аграрнага профілю павялічыўся, што станоўча адбівалася на выніках навуковых даследаванняў, прыносіла значны эканамічны эффект. Паводле статыстычных даных у 1970 г. матэрыялізацыя новых распрацовак у БССР прынесла 67 тыс. рублёў чыстага прыбытку, у 1975 г. эканамічны эффект ад іх укаранення павялічыўся амаль ў 4 разы і склаў 292 тыс. руб. У дзесятай пяцігодцы ў БССР было зарэгістравана 37 навуковых вынаходніцтваў, агульны эканамічны эффект ад іх укаранення склаў 80,4 млн. руб. Пік матэрыялізацыі новых распрацовак прыпаў на 1980 г., калі чысты прыбытак ад іх вытворчага выкарыстання склаў 20115 тыс. рублёў, гэта значыць за 10 гадоў павялічыўся больш чым у 8 разоў [10, арк. 38–40]. Аналіз выкладзеных фактаў дае магчымасць заключыць: фактар ініцыятыўнай дзейнасці супрацоўнікаў НДІ па матэрыялізацыі інавацый у аграрную

галіну эканомікі аказваў станоўчы ўплыў на развіццё калгасна-саўгаснай вытворчасці.

Аднак істотных зменаў у выкарыстанні прымусовага гаспадарчага механізму не адбылося. Разгляд і рэкамендацыя Навукова-тэхнічным саветам Мінсельгаса БССР інавацыйных распрацовак да ўкаранення яшчэ не гарантавала таго, што апошнія атрымлівалі «пуцёўку ў жыццё». Галоўнай перашкодай з'яўлялася неабходнасць карэкціроўкі гадавых і пяцігадовых планавых заданняў, выданых Дзяржпланам БССР рэспубліканскаму Міністэрству сельскай гаспадаркі. Таму шмат якія перадавыя распрацоўкі, нават прынятыя да ўкаранення, дзесяцігоддзямі чакалі свайго часу. У сакавіку 1986 г. першы сакратар ЦК КПБ М. Слюнькоў заявіў: «Трэба закончыць з практыкай, калі каштоўныя распрацоўкі гадамі і дзесяцігоддзямі не знаходзяць практычнага выкарыстання» [11, арк. 14–15]. Ён прывёў канкрэтны прыклад. У пачатку 1980-х гг. вучонымі Інстытута мікрабіялогіі АН БССР была распрацавана тэхналогія мікрабіялагічнага сінтэзу з малочнай сыраваткі кармавога прадукту «прэмікс», што ў маштабах рэспублікі дазваляла штогод атрымліваць дадатковы прырост вытворчасці свініны ў 2,3 тыс. т. [11, арк. 15]. У першай палове 1983 г. новая тэхналогія была адпрацавана ў калгасе імя Леніна Валожынскага раёна. Аднак толькі ў 1986 г. пачалося больш шырокае яе засваенне.

Аналіз выкладзенага матэрыялу дазваляе зрабіць наступную выснову: на працягу даследуемага перыяду агульнасаюзным і рэспубліканскім кіраўніцтвам прыкладваліся пэўныя намаганні па матэрыялізацыі навуковых інавацый у аграрную вытворчасць. Аднак спробы стварыць эканамічны гаспадарчы механізм не прынеслі станоўчага выніку. У выніку ў перыяд з 1965 па 1985 гг. у Савецкай Беларусі быў задзейнічаны прымусовы гаспадарчы механізм, галоўным звязом якога з'яўляліся кадры аграрнай навукі.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Об улучшении дела изучения и внедрения в народное хозяйство опыта и достижений передовой отечественной и зарубежной науки и техники : (извлечение) : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 28 мая 1955 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : в 5 т. / сост.: К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – М., 1968. – Т. 4 : 1953–1961 годы. – С. 221–225.

2. О мерах по улучшению внедрения в народное хозяйство изобретений и рационализаторских предложений : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 20 мая 1960 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : в 5 т. / сост.: К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – М., 1968. – Т. 4 : 1953–1961 годы. – С. 669–672.

3. Хрушчюў, М. С. Паспяхова ажыццяўляць рашэнні лютаяўскага пленума ЦК КПСС аб інтэнсіфікацыі сельскагаспадарчай вытворчасці: даклад на нарадзе кіруючых работнікаў партыйных, савецкіх і сельскагаспадарчых органаў 28 лютага 1964 г. / М. С. Хрушчюў. – Мінск : Беларусь, 1964. – 88 с.

4. О дальнейшем улучшении руководства развитием науки и техники в стране : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, 5 марта 1963 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1971) / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК ПСС. – Изд. восьмое, доп. и испр. – М., 1972. – Т. 8 : 1959–1965. – С. 396–402.

5. О мерах по улучшению дела изобретательства и рационализации в сельском хозяйстве : постановление Совета Министров СССР, 30 июня 1964 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : в 5 т. / сост.: К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – М., 1968. – Т. 5 : 1962–1965 годы. – С. 468–472.

6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 48. Воп. 9. Спр. 6658.

7. Материалы XXIV съезда КПСС. – М. : Политиздат, 1974. – 320 с.

8. Материалы XXV съезда КПСС. – М. : Политиздат, 1978. – 256 с.

9. Продовольственная программа СССР на период до 1990 года // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1971) : в 16 т. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС ; под общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова. – 9-е изд., доп и испр. – М., 1983–1990. – Т. 14 : 1981–1984. – 1987. – С. 276–315.

10. НАРБ. – Ф. 30. Воп. 9. Спр. 7872.

11. НАРБ. – Ф. 4-п. Воп. 160. Спр. 386.

References:

1. On improving the study and implementation of the experience and achievements of advanced domestic and foreign science and technology into the national economy: decree of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR. May 28, 1955. *Resheniya partii i pravitel'stva po khozyaistvennym voprosam. T. 4. 1953–1961 g.* [Decisions of the party and government on economic issues. Vol. 4. 1953–1961]. Moscow, 1968, pp. 221–225 (in Russian).

2. On measures to improve the introduction of inventions and rationalization proposals into the national economy: resolution of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR, May 20, 1960. *Resheniya partii i pravitel'stva po khozyaistvennym voprosam. T. 4. 1953–1961 g.* [Decisions of the party and government on economic issues. Vol. 4. 1953–1961]. Moscow, 1968, pp. 669–672 (in Russian).

3. Khrushchou M. S. *Successful implementation of the CPSU CC February Plenum decision about the agriculture intensification: the report delivered at the meeting of the leaders of the party, soviet, and agricultural organizations on 28 February 1964.* Minsk, Belarus' Publ., 1964. 88 p. (in Belarussian).

4. On the further improvement of leadership in the development of science and technology in the country: resolution of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR, March 5, 1963. *Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuz v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'ezdov, konferentsii i plenumov TsK (1898–1971) T. 8. 1959–1965* [The Communist Party of the Soviet Union in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898–1971)]. Vol. 8. 1959–1965]. 8nd ed. Moscow, 1972, pp. 396–402 (in Russian).

6. *National Archives of the Republic of Belarus (NARB)*. F. 48. L. 9. Rec. 6658. (in Belarussian).

7. *Materials XXIV Congress of the CPSU*. Moscow, Politizdat Publ., 1974. 320 p. (in Russian).

8. *Materials XXV Congress of the CPSU*. Moscow, Politizdat Publ., 1978. 256 p. (in Russian).

9. Food program of the USSR for the period up to 1990. *Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuz v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'ezdov, konferentsii i plenumov TsK (1898–1971)*. T. 14. 1981–1984 [Communist Party of the Soviet Union in the resolutions and decisions of CC congresses, conferences, and plenums (1898–1971)]. Vol. 14. 1981–1984]. 9nd ed. Moscow, 1983, pp. 276–315 (in Russian).

10. *National Archives of the Republic of Belarus*. F. 30. L. 9. Rec. 7872. (in Belarussian).

11. *National Archives of the Republic of Belarus*. F. 4-p. L. 160. Rec. 386. (in Belarussian).

Дата паступлення артыкула 03.06.2021

Received 03.06.2021